

A szövetkezés–együttműködés

**akadályai, feltételei
és fejlesztési lehetőségei a magyar
élelmiszer-gazdaságban**

Szerkesztette:

Szabó G. Gábor–Baranyai Zsolt

**A SZÖVETKEZÉS–EGYÜTTMŰKÖDÉS
GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI
AKADÁLYAI, MAKRO- ÉS
MIKROGAZDASÁGI FELTÉTELEI, VALAMINT
FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI
A MAGYAR
ÉLELMISZER-GAZDASÁGBAN**

Szerkesztette:

SZABÓ G. GÁBOR – BARANYAI ZSOLT

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

A könyv a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K105730 számú, „A szövetkezés-együttműködés gazdasági és társadalmi feltételei és akadályai a magyar élelmiszer-gazdaságban, különös tekintettel a bizalom termelői szinten vizsgált kérdéseire” c. pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Az NKFI Alap (OTKA) által támogatott K105730 sz. kutatási téma zárókonferenciáján (MTK KRTK KTI, Budapest, 2017. június 16.) elhangzott előadások alapján készült tanulmányok tematikusan kötetbe szerkesztve.

**A SZÖVETKEZÉS–EGYÜTTMŰKÖDÉS
GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI
AKADÁLYAI, MAKRO-
ÉS MIKROGAZDASÁGI FELTÉTELEI,
VALAMINT FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI
A MAGYAR
ÉLELMISZER-GAZDASÁGBAN**

Szerkesztette:

SZABÓ G. GÁBOR – BARANYAI ZSOLT

AGROINFORM KIADÓ
BUDAPEST
2017

A kötet szerzői:

Dr. Baranyai Zsolt
Dr. Benedek Andrea
Dr. Dudás Gyula
Erdeiné Dr. Késmárki-Gally Szilvia
Dr. Jámbor Attila
Kiss Konrád
Kovács Zoltán
Dr. Papp-Váry Árpád PhD

Rácz Katalin
Szabó Dorottya
Dr. Szabó G. Gábor
Prof. Dr. Szabó Gábor
Prof. Dr. Takács István
Dr. Takácsné Prof. Dr. György Katalin
Dr. Vásáry Miklós

Szakmailag lektorálta:

Naárné Dr. Tóth Zsuzsanna és Dr. Mizik Tamás

Szerkesztette:

Dr. Szabó G. Gábor és Dr. Baranyai Zsolt

Felelős kiadó:

Agroinform

Bolyki István
ügyvezető igazgató

Tördelőszerkesztő, borítóterv:

Sándor Anna

ISBN 978-615-5666-16-2

© Dr. Szabó Gábor és Dr. Baranyai Zsolt 2017

A borító fotót Dr. Szabó G. Gábor készítette.

A szerzők számára minden jog fenntartva.

Jelen könyvet, illetve annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeseti úton vagy más módon – a szerzők írásos engedélye nélkül közölni.

Készítette:

az Agroinform Kiadó és Nyomda Kft.
1149 Budapest, Angol u. 34. ● www.agroinform.com
Felelős vezető: Stekler Mária
Budapest, 2017/25

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás 7

Előszó 9

BEVEZETŐ TANULMÁNY

Baranyai Zsolt – Szabó G. Gábor: A termelői szövetkezés-
együttműködés gazdasági-társadalmi feltételei és akadályai
a magyar mezőgazdaságban – az NKFI alap (OTKA) K105730. sz.
kutatási téma legfőbb empirikus eredményei és következtetései . . . 15

I. NORMÁK, ÉRTÉKEK ÉS ATTITÚDOK

Szabó Gábor: A társadalmi tőke elmélete és szerepe a magyar
nemzetgazdaságban. 67

Benedek Andrea: Az egyéni értékek együttműködést befolyásoló
hatása 93

II. ELMÉLET ÉS SZABÁLYOZÁS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Jámbor Attila – Szabó G. Gábor: Szövetkezeti együttműködés
az európai élelmiszer-gazdaságban: szakirodalmi körkép 113

Vásáry Miklós: Eredmények és kihívások a termelői
együttműködések agrárpolitikai szabályozásában 135

III. EGYÜTTMŰKÖDÉS AZ ÉLELMISZER-GAZDASÁGI GYAKORLATBAN

Rácz Katalin: Termelői csoportok Magyarországon 173

Dudás Gyula: Termelői együttműködések a zöldség- és gyümölcs-
ágazatban Magyarországon 193

Baranyai Zsolt – Kovács Zoltán – Papp-Váry Árpád: A bizalom hatása a tagok elégedettségére – egy felmérés tapasztalatai a „PAPRIKAKERTÉSZ” termelői szerveződés példáján keresztül. . .	209
Szabó Dorottya: A termelői piacok fogyasztói megítélésének sajátosságai	233
Kiss Konrád – Takácsné György Katalin: Lehet-e termelői összefogás a REL-ek mentén? – egy felmérés eredményei	271
Takács István: A mezőgazdasági együttműködések és a Sharing Economy	291
Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia: Az együttműködések szerepe az erőgéppálmány és üzemeltetési költségeinek változásában a magyar mezőgazdaságban	321
A kötet szerzői	348
 Az OTKA kutatási téma (K 105730) feltüntetésével megjelent publikációk illetve konferencia előadások listája – 2012. szeptember 1. – 2017. július 31.	 351

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A **Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap (OTKA K105730 sz. kutatási téma)** támogatása és *Szabó Fanni (NKFIH)* sokrétű segítségével, a szerkesztők mindenekelőtt köszönik az 5 éves kutatást lezáró szimpózium (MTA KRTK KTI, Budapest, 2017. június 16.) előadóinak, azaz a jelen kötetben található tanulmányok **szerzőinek** (részletes névsort és elérhetőséget lásd a kötet végén) alapos munkáját, valamint *Prof. Dr. Szabó Gábor* értékes megjegyzéseit a kutatással és a könyv kéziratával kapcsolatban. Hálával tartozunk továbbá a **kézirat lektorainak** *Naárné Dr. Tóth Zsuzsannának* és *Dr. Mizik Tamásnak*, akik időt és fáradságot nem kímélve, alapos bírálatukkal segítettek, hogy a könyv a legjobb formában és tartalommal kerüljön a kedves Olvasó elé. Természetesen bármely hiba, elírás vagy tévedés egyedül a szerkesztőket (*Dr. Szabó G. Gábor* és *Dr. Baranyai Zsolt*) terheli.

A kutatás során folyamatos támogatást kaptunk az **MTA KRTK KTI** munkatársaitól (különösen *Prof. Dr. Fertő Imre, Szabó Luca, Tési-Páll Viktória, Balla Mónika, Kis Judit, Varró Ádám, Szabó Györgyi, Orosz Eszter, Zagyai Beatrix, Víg Gabriella, Babarcsi Mónika, Bálint Éva, Moldován Éva, Vass Klaudia, Szabó Anita*), valamint az empirikus kutatás megszervezésében a **Nemzeti Agrárgazdasági Kamara** kollégáitól (különösen *Papp Gergely, Székely Erika, Szomi Edina* valamint a megyei referensek). Köszönjük *Barta István (Földművelésügyi Minisztérium)* sokrétű segítségét és a **Hangya Szövetkezetek Együttműködése** szakmai támogatását (*Patay Vilmos, Dr. Szabó Zoltán, Szeremley Béla, Gulyás Imre*). Köszönjük *Prof. Dr. Szakály Zoltán, Dr. Takácsné Prof. Dr. György Katalin, Dr. Kispál-Vitai Zsuzsa* és *Dr. Hunyadi Attila Gábor*, valamint az **Agrárgazdasági Kutató Intézet** (különösen *Dr. Juhász Anikó, Dr. Biro Szabolcs, Rácz Katalin, Dr. Dudás Gyula, Szabó Dorottya*) illetve a **Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága** és *Menyhárt Csaba* támogatását. Különösen hálásak vagyunk *Prof. Dr. Takács Istvánnak*, akitől a könyv ötletét (konferencia előadások összefoglalója) illetve felépítésének know-how-ját „kaptuk”.

Hálásak vagyunk, hogy sokan segítettek bennünket a „gyakorlatból”, a teljesség igény nélkül: *Adamcsik László, Csizmadia György, Dr. Domján Erika, Harz Zoltán, Huszta Roland, Ledó Ferenc, Lukács László, Dr. Moizs Attila, Nagypéter Sándor, Nagy Sándor, Pónyai Réka* és *Rácz József*. Köszönetünket fejezzük ki azoknak a *termelőknek, cégvezetőknek, akik vállalták a mélyinterjúkat*, s idejükkel illetve tudásukkal rendelkezésünkre álltak; valamint egytől egyig

hálásak vagyunk *mindenkinek, aki kitöltötte az online kérdőívet és ezzel segítette a munkánkat!*

Nagyon köszönjük az **Agroinform Kiadó és Nyomda Kft.** kollektívájának, különösen Bolyki Istvánnak, Sándor Annának, Stekler Máriának a kézirat gondozását, tördelését illetve a könyv kiadását.

Végül, köszönjük Önnek, aki most ezt a könyvet olvassa, hogy ebben a rohanó világban időt szakít arra, hogy megoszthassuk Önnel néhány gondolatunkat, egy talán nemcsak számunkra igen fontos témakörben. Tisztelettel és szeretettel várunk minden visszajelzést, esetleg együttműködési javaslatot további (közös) kutatásokra, előadásokra!

A szerkesztők

Mottó:

„... a szövetkezeti lényeg tanulmányozásánál ne elégedjünk meg a szövetkezeti formával, hanem iparkodjunk megkeresni a lényegét. A szövetkezet külsőleg, mint jogi, pontosabban kereskedelmi jogi személy jelenik meg, amely forma azonban nagyon gyakran nem szövetkezeti működést takar; viszont előfordulhat, hogy gyakorlati megfontolások előnyösebbé teszik a szövetkezeti alak helyett a részvénytársasági forma választását oly működés kifejtésére, mely a legtisztábban és a legtisztábban szövetkezet.”

Forrás: Ihrig, K. (1929): Budapest szövetkezetei 1926-ban. Statisztikai Közlemények, Budapest, p. 12.

ELŐSZÓ

Hat évvel ezelőtt megjelent könyvemben („Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban”, Agroiinform Kiadó, 2011) egy három részesre tervezett sorozatot említek, melynek első kötete, „...elsősorban az ún. előmozdító típusú, kiemelten pedig a marketing szövetkezetek – elméleti és gyakorlati – gazdasági jelentőségével, koordinációs és integrációs szerepével...” foglalkozott (Szabó, 2011: 15). További két könyv megjelentetését is terveztem: „A következő könyv nem kizárólag csak a szövetkezetek, hanem tágabb értelemben a termelői szervezetek, elsősorban a TÉSZ-ek és termelői csoportok koordinációs szerepét foglalná össze elméleti szempontból, illetve – elsősorban – a futó OTKA (K68467) empirikus eredményeire támaszkodva. A harmadik könyv, egyben a „trilógia” befejező része, pedig szövetkezetelméleti kutatásaimat foglalná össze, rendszerező és összehasonlító módon” (Szabó, 2011: 15).

Bár a harmadik könyv még várat magára egy kicsit, de a másodikat „kipipálhatom”, hiszen, az említett, korábbi OTKA kutatás mellett a most záruló (K105730 sz.) téma eredményeit összegzi a jelen kötet. Ez, kiegészítve az általam is szervezett szövetkezeti konferencia, a Gazdálkodás c. folyóirat „szövetkezeti különszámában” (2013/3.szám) megjelent tanulmányaival, igen jól összefoglalja az utóbbi években a szövetkezetekkel, együttműködésekkel kapcsolatos részben elméleti, de főként empirikus kutatási eredményeket. Hozzá kell tenni, hogy más kutatók mellett, az elmúlt években az AKI is nagyon hasznos kutatásokat folytatott a témában, a legújabb tanulmány például igen átfogó módon mutatja be az agrár- és vidékfejlesztési együttműködések (Biró–Rácz, 2015). Tehát a korábban olyan gyakran hiányolt magyar gyakorlati tapasztalatok is megjelennek különböző kiadványokban.

A könyv, amit a kedves olvasó a kezében tart, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K105730 számú, «A szövetkezés-együttműködés gazdasági és társadalmi feltételei és akadályai a magyar élelmiszer-gazdaságban, különös tekintettel a bizalom termelői szinten vizsgált kérdéseire» c. pályázati program (2012–2017) finanszírozásában valósult meg, s a kutatási téma záró szimpóziumán (MTK KRTK KTI, Budapest, 2017. június 16.) elhangzott előadások alapján készült. A könyv a szerzők által továbbfejlesztett, kiegészített tanulmányokat tartalmazza tematikus kötetbe szerkesztve.

A záró szimpózium, műhelytanácskozás az 5 éves kutatás lezárásának igen fontos eseménye volt, melyre meghívtuk a tágabb értelemben vett téma elméleti és gyakorlati szakembereit. Tehát a kutatási témában részt vevő kutatók, a „team” (Dr. Baranyai Zsolt, Dr. Juhász Anikó, Prof. Dr. Szabó Gábor, Dr. Szabó G. Gábor) mellett számítottunk azokra a kutatókra, akik az együttműködéssel, bizalommal, társadalmi tőkével kapcsolatos kutatásokat folytatnak (elsősorban) az élelmiszer-gazdaságban, hogy releváns képet adhassunk a hazai helyzetről, problémákról, lehetőségekről. Számítottunk a gyakorlati szakemberek visszajelzéseire, kontrolljára is, s ez „be is jött”, igen izgalmas és értékes vita bontakozott ki a tanácskozáson, ami felveti hasonló rendezvények szervezésének igényét!

Az egyes fejezetek így részben összegzik a kutatási programban elért legfontosabb eredményeket (lásd például Bevezető tanulmány), másrészt a különböző szerzők saját kutatási eredményeiket mutatják be az együttműködést lefedő három nagyobb témakörben: I. Normák, értékek és attitűdök, II. Elmélet és szabályozás az Európai Unióban, III. Együttműködés az élelmiszer-gazdasági gyakorlatban.

A kutatás eredményeit – a jelen kötetben található tanulmányok mellett – természetesen *egyéb publikációkban, konferencia előadásokban is bemutattuk* (lásd a megjelent publikációk, illetve konferencia előadások listáját a kötet vége felé). *De mi is indokolta, motiválta 5 évvel ezelőtt a kutatásunkat?*

A duális, sok ágazat esetében atomizált birtok- és üzemszerkezet miatt a termelői szervezetek, például szövetkezetek által megvalósított *koordináció az egész magyar élelmiszer-gazdaság számára versenyképességi és hatékonysági kérdéssé vált*, főként az EU-csatlakozás után. Létezik azonban egy „anti-globalizációs” trend is a világban: kicsi, lokális ellátási láncok integrálják a kis- és közepes gazdaságokat. Utóbbi esetekben, azaz a mezőgazdasági termelőket és a fogyasztókat egyaránt magába foglaló láncokban, *a bizalom és a személyes, informális kapcsolatok jelentősége még nagyobb*. Tehát a szövetkezés a *kisebb termelők számára is igen fontos* (például közös teherautó beszerzése a termékek termelői piacokra való közös eljuttatása céljából), de a – sokszor csak

relatív, regionálisan – *nagyobb gazdaságok számára egyenesen elengedhetetlen*, például magasabb hozzáadott értékű tevékenységek, azaz például feldolgozás, export stb. esetében. Azonban a sok gazdasági és nem-gazdasági előny ellenére, *csak kevés termelői szervezet létezik a magyar élelmiszer-gazdaságban, azok szervezetsége és piaci részesedése is igen alacsony, s általában véve is nagyon alacsony szintű a szövetkezés, valamint az együttműködési hajlandóság Magyarországon*. A fenti alapprobléma *szorosan kapcsolódik a bizalom és a társadalmi tőke egész társadalomra jellemző alacsony szintjéhez*. A szövetkezést és együttműködést célzó, azt előmozdítani kívánó kutatás tehát alapvetően fontos napjainkban, hiszen annak eredményei az egész társadalom és gazdaság hasznára válhatnak, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy 2020 után az elérhető EU támogatások lényegesen átalakulnak, s vélhetően csökkennek is.

A fenti okok miatt, a 2012–2017 közötti kutatás *fő célja az volt, hogy termelői szinten feltárja a szövetkezés–együttműködés gazdasági és társadalmi feltételeit és akadályait a magyar élelmiszer-gazdaságban, különös tekintettel a bizalom és az emberi kapcsolatok termelői szinten vizsgált kérdéseire*.

Az együttműködés és a bizalom jelentőségének, dimenzióinak – hazai és külföldi – átfogó *sakirodalmi elemzését mélyinterjúkon és kérdőíves megkérdezésein alapuló empirikus kutatás egészítette ki*. A *kvalitatív vizsgálatok* (kiterjedt irodalmi áttekintés, mélyinterjúk lefolytatása) mellett, a NAK segítségével lebonyolított, *az egész országra, minden ágazatra kiterjedő kvantitatív munkafázist* (például önkéntes és anonim, online adatfelvétel strukturált kérdőívek segítségével, illetve leíró és többváltozós matematikai-statisztikai módszerek használata) *is alkalmaztunk*.

A kutatás egyik újdonsága, hogy *a bizalom és együttműködés alacsony szintjének problémáját és az emberek gazdasági viselkedését interdiszciplinárisan, komplex módon közelítettük meg*. A gazdaságtani vizsgálat mellett, szerepet szántunk az agrárközgazdasági, jogi, történeti illetve szervezet- és szövetkezetelméleti, valamint a gazdaságpszichológiai elemzéseknek is. Meg kell jegyezni, hogy a jövőbeni kutatások során ezt utóbbi elemzéseknek még nagyobb teret kell engedni, s esetleg, megfelelő szakemberek bevonásával, a „jelenséget” még összetettebb módon, akár pszichológusok segítségével is célszerű vizsgálni. A másik novum, hogy *az alapvető koordinációs problémát a marketing csatorna egy másik szintjén tanulmányoztuk, mint ahogy szokásos*. Ahelyett, hogy a formális koordinációs szervezetekre (intézményekre) fókuszálnánk, mint például a szövetkezetek szintje, *mi az egyének (mezőgazdasági termelők) szintjén végeztünk (empirikus) vizsgálatokat*. A fent említett módszerek segítségével szisztematikusan gyűjtöttük össze, mértük fel a szövetkezés melletti és elleni gazdasági és társadalmi érveket, illetve az együttműködés akadályait makro- és mikroszinten.

Szintén fontos kiemelni, hogy követve Ihrig Károly tanácsát (lásd pl. Ihrig, 1929, 1937), aki *a szövetkezet (mai EU-konform kifejezéssel termelői szervezet) „...és a tag közötti kapcsolat (dinamikus) elemzésében látta a szövetkezés gazdasági lényege megfejtésének kulcsát, elsősorban maga a folyamat, az egyes (potenciális) szövetkezők közötti gazdasági és társadalmi interakciók...”* érdekelték bennünket (Szabó, 2011: 15). Az egyes (sok esetben informális) *termelői együttműködések elemzésekor nem ragaszkodtunk a szövetkezet kifejezéshez, hiszen ahogy Ihrig (1929) is fogalmazott, sokkal inkább lényeges a szövetkezet/termelői szervezet és a tag közötti kapcsolat, mint, hogy mi van a cégtáblára írva. Hasonlóképpen, nemcsak a formális, hanem az informális együttműködésekben való részvétel, illetve az azoktól távolmaradás okai is érdekelték bennünket, tehát még azoktól a termelőktől is igyekeztünk információt gyűjteni, akik úgy nyilatkoztak, hogy semmilyen formában nem működnek együtt.*

A mezőgazdasági szövetkezést és együttműködést akadályozó, befolyásoló és előmozdító tényezők feltárása segítheti az európai és magyar gazdaságpolitikai döntéshozókat (pl. Miniszterelnökség, Földművelésügyi Minisztérium), illetve a „gyakorlati” szövetkezők (termelők) is használhatják az (empirikus) eredményeket, de szövetkezetek és más termelői szervezetek, a Hangya Szövetkezetek Együttműködése, a Nemzeti Agrár Kamara, valamint szakmaközi szervezetek, terméktanácsok, vidékfejlesztéssel foglalkozó szervezetek stb. is profitálhatnak belőle.

Dr. Baranyai Zsolt társszerkesztő kollégám nevében is jó olvasást és az eredmények minél teljesebb körű hasznosítását kívánom tisztelettel, megköszönve esetleges visszajelzésüket!

Dr. Szabó G. Gábor

szerkesztő

OTKA K105730 sz. projekt témavezető

HIVATKOZOTT IRODALMAK

- Biró Sz. (szerk.) – Rácz K. (szerk.) – Csörnyei Z. – Hamza E. – Varga E. – Bene E. – Miskó K. (2015): Agrár- és vidékfejlesztési együttműködések Magyarországon. Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet.
- Ihrig K. (1929): Budapest szövetkezetei 1926-ban. Statisztikai Közlemények, Budapest.
- Ihrig K. (1937): A szövetkezetek a közgazdaságban. Budapest: a szerző kiadása.
- Szabó G. G. (2011): Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban: Gondolatok az ún. előmozdító típusú szövetkezés gazdasági lényegéről és integrációs jelentőségéről. Budapest: Agroinform Kiadó, p. 255.

Szövetkezeti együttműködés az európai élelmiszer-gazdaságban: szakirodalmi körkép¹

Co-operation in the European agrifood-economy: a literature review

Jámbor Attila¹ – Szabó G. Gábor²

¹Budapesti Corvinus Egyetem

²MTA KRTK KTI

ÖSSZEFOGLALÓ

A termelői együttműködések témaköre meglehetősen sajátos az agrárgazdaságtanulással foglalkozó hazai és nemzetközi kutatók körében. Egyrészt a témakör súlyát és szerepét a legtöbb kolléga és a szektorral foglalkozó szakember fontosnak tartja és hangsúlyozza, másrészt fontossága ellenére relatíve kevés szakirodalmi forrás található a témában. A fejezet a mezőgazdasági termelői együttműködések európai szakirodalmát foglalja egységes keretbe és a témában 2000 óta megjelent legfontosabb publikációkat mutatja be. A tanulmányt tematikusan építettük fel, hat témakör köré csoportosítva a megjelent cikkek legfontosabb eredményeit. A bevezetés után először a definíciós kérdéseket mutatjuk be, majd a szövetkezetek létrejöttének okait vizsgáló szakirodalmakat összegezzük. A következő alfejezet a szövetkezés előnyeit vizsgálja, majd a szövetkezetek belső felépítésére helyeződik a hangsúly. A 6. alfejezet a szövetkezetek teljesítményét befolyásoló irodalmak legfontosabb megállapításait összegzi, míg a hetedik a kapcsolatok és bizalom kérdéskörét vizsgálja. A fejezetet egy rövid összegzés zárja. Az eredmények jó alapul szolgálhatnak a témában folytatott további empirikus kutatásokhoz, valamint az agrárpolitikai döntéshozatalhoz egyaránt.

Kulcsszavak: élelmiszer-gazdaság, együttműködés, szövetkezés, szövetkezetek, bizalom

JEL kód: Q12, Q13, L14, L22, P13

¹A tanulmány az OTKA K 105730 sz. téma támogatásával készült!

ABSTRACT

The topic of cooperation in agriculture is a specific one amongst national and international agricultural economists. On the one hand, the importance of the topic is emphasised by an increasing number of colleagues and researchers, while on the other hand, the number of articles is limited and the area is relatively understudied in the international literature. The chapter aims to summarize and synthesize the European literature of cooperation and cooperatives in agriculture by analysing selected articles published after 2000. The study focuses on six different issues, namely definitions, reasons behind cooperation, cooperational advantages, governance structures, performance and trust. Results may serve as a good basis for future empirical research on the topic as well as for decision makers in agricultural policy.

Keywords: agri-food economy, co-operation, co-operation, co-operatives, trust

JEL code: Q12, Q13, L14, L22, P13

1. BEVEZETÉS

A termelői együttműködések témaköre meglehetősen sajátos az agrárgazdaságtannal foglalkozó hazai és nemzetközi kutatók körében. Egyrészt a témakör súlyát és szerepét a legtöbb kolléga és a szektorral foglalkozó szakember fontosnak tartja és hangsúlyozza, másrészt fontossága ellenére relatíve kevés szakirodalmi forrás található a témában.

A nyugati társadalmak alapvetően az individualizmust részesítik előnyben a kollektívizmussal szemben, ami megnehezíti bármilyen közösségi alapú együttműködés létrejöttét. A mezőgazdasági együttműködések vizsgálata így nemcsak a mezőgazdaság szerepének változása miatt lehet fontos, hanem amiatt is, hogy olyan példákat, sikertörténeteket állít a társadalom elé, amely a kollektív cselekedetek előnyeit hangsúlyozza.

A fejezet a mezőgazdasági termelői együttműködések európai szakirodalmát foglalja egységes keretbe és a téma 2000 óta megjelent legfontosabb publikációit mutatja be. A kizárólag angol nyelvű folyóiratcikkeket két lépésben gyűjtöttük össze. Először a „cooperation in European agriculture” és a „cooperatives in European agriculture” keresőszavakat használva futtatunk le egy keresést a Scopus, a Web of Science és a Google Scholar keresőkben. Második körben pedig a letöltött cikkek hivatkozásjegyzékét vizsgáltuk

át az esetlegesen kimaradt, mégis fontos cikkek után kutatva. Habár tisztában vagyunk vele, hogy a fenti módszernek megvannak a korlátai (pl. más nyelvű cikkek kihagyása, nem folyóiratcikkek elvetése stb.), úgy gondoljuk, a létrejött adatbázis alapján jól elemezhetőek az európai élelmiszer-gazdaságban létrejövő termelői együttműködések különböző dimenziói.

A tanulmányt tematikusan építettük fel, hat témakör köré csoportosítva a megjelent cikkek legfontosabb eredményeit. A bevezetés után először a definíciós kérdéseket mutatjuk be, majd a szövetkezetek létrejöttének okait vizsgáló szakirodalmakat összegezzük. A következő alfejezet a szövetkezés előnyeit vizsgálja, majd a szövetkezetek belső felépítésére helyeződik a hangsúly. A 6. alfejezet a szövetkezetek teljesítményét befolyásoló irodalmak legfontosabb megállapításait összegzi, míg a hetedik a kapcsolatok és bizalom kérdéskörét vizsgálja. A fejezetet egy rövid összegzés zárja.

2. DEFINÍCIÓS KÉRDÉSEK

A szövetkezetek definíciója sokat változott az idők folyamán. Az adatbázisunkba került cikkek több definíciót is idéznek, ezek közül emelünk ki itt a teljesség igény nélkül néhányat. A Gazdálkodók Nemzetközi Szövetsége (WFO) szerint *„a mezőgazdasági szövetkezetek lehetővé teszik tagjaik számára, hogy olyan gazdasági előnyöket realizáljanak, amelyeket önmagukban nem lennének képesek elérni”* (WFO, 2017). Ebből, a jelentését tekintve „korainak” számító definícióból érdemes kiemelni azt, hogy csak gazdasági előnyökről beszél, illetve, hogy egyfajta „közös előnyért” tartja érdemesnek szövetkezni.

Barton (1989: 1) sokat idézett definíciója szerint *„a szövetkezet egy olyan vállalkozási forma, melynek igénybevevői egyben tulajdonosai is annak és egyben igazgatják is azt, valamint a haszonból az igénybevétel alapján részesednek.”* (magyarul lásd Szabó, 2011: 122) Itt már látható, hogy a közös tulajdoni szerepen van a hangsúly és előkerül az igénybevétel arányos haszon kérdése is.

A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének (SZNSZ) definíciója, mely a legelterjedtebb a világon, jól tükrözi a fentiekkel szemben a modern, komplexebb szemléletet, miszerint:

„A szövetkezet olyan személyek autonóm társulása, akik önkéntesen egyesültek abból a célból, hogy közös gazdasági, társadalmi és kulturális szükségleteiket és törekvéseiket kielégítsék egy közös tulajdonú és demokratikusan irányított vállalaton keresztül.” (ICA, 1995, magyarul lásd SZNSZ, 1995: 77.)

Ebben a definícióban, illetve a kapcsolódó – az ún. szövetkezeti identitás szintén részét képező – értékekben és alapelvekben már felmerülnek a gazdasági mellett a társadalmi és környezeti hasznok, fenntarthatóság is, a közös tulajdon és a demokratikus irányítás hangsúlyozása mellett (ICA, 1995, magyarul lásd SZNSZ, 1995: 77.)

Szabó (2006) a fenti SZNSZ szövetkezeti identitás kritikáját adja az ún. „szövetkezeti identitás” koncepcióval, mely tartalmazza a definíció mellett a célokat, a funkciókat és az ún. szövetkezeti alapelveket is, s egyben felvázolja egy dinamikus és a szövetkezetek fejlődését komplex módon megközelítő, a különböző országokat és szektorokat is kezelni képes, közgazdasági szempontból is releváns összehasonlító vizsgálat elméleti alapjait. Nagyon fontos, hogy a szerző a dinamikus elemzés érdekében megkülönbözteti a szövetkezeti célokat, melyek időben nagyon ritkán változnak és a (környezeti változásokra reagáló) sokkal gyakrabban átalakuló funkciókat. A célok és a funkciók az SZNSZ identitás felfogásában statikusak, illetve nem különülnek el, s csak a definícióból olvashatók ki. Lényeges, hogy a szerző az ún. szövetkezeti alapelveket a szövetkezetek egységes identitását adó formai-jogi biztosítékoknak tekinti.

3. A SZÖVETKEZETEK LÉTREJÖTTÉNEK OKAI

Szabó – Popovics (2009) a tej szektorra vonatkozó SWOT analízis keretében összefoglalták a különböző (termelői, illetve feldolgozóinak indíttatású) koordinációs mechanizmusok erősségeit, gyengeségeit, esélyeit és veszélyeit. Írásukban a magyar, termelői tulajdonú Alföldi Tej Kft. jó példáját elemezték esettanulmányként, mely – a termelői oldalról kezdeményezett – horizontális koordinációra épülő vertikális integrációt valósít meg sikeresen. A termelői csoport stabil piacot és nagyobb hozzáadott értékű tevékenységeket (pl. feldolgozás), s az ebből származó részesedést biztosít a tejtermelő tagok számára.

Bijman – Hendrikse (2003) szerint a piaci alkuerő, az aszimmetrikus piaci pozíciók megléte és a beruházási kényszer a legfőbb okai a szövetkezetek létrejöttének. Az ellátási láncon belül számos különböző funkció jelenik meg (betakarítás, feldolgozás, marketing, alku, kereskedelem stb.), amelyeket a szövetkezet méretgazdaságossági alapon tud kezelni, valamint az információs aszimmetriákat is fel tudja oldani.

Hernández-Espallardo et al. (2013) ehhez kapcsolódóan a termelők elégedettségét és a tagnak a maradási szándékát vizsgálták 321 spanyol

zöldség-gyümölcs szövetkezet tagjainál. Az eredmények szerint a (termelőknek fizetett) piaci árak és a tranzakciós költségek a két leginkább meghatározó okai a szövetkezeti tag folyamatos hűségének, utalva ezzel a gazdasági előnyök meghatározó szerepére.

Garrido (2007) hozzátette, hogy a szövetkezetek alakulásának sokszor politikai okai is vannak. Tanulmánya szerint az agrárium nagy nemzetgazdasági szerepe egyben „vidéki szavazatokat” is jelentett a döntéshozóknak, így támogatták a szövetkezetek létrejöttét a választások megnyerése reményében. Ebből az is következik, hogy az agrárium súlyának csökkenése a szektorból származó szavazatok nagyságát is jelentősen lecsökkentette, így számos szövetkezet támogatás hiányában és a vonatkozó törvényi szabályozás változását követve feloszlott.

Gijselinckx – Bussels (2014) ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy az európai szövetkezetek fejlődése nem tekinthető egységesnek. Empirikus eredményeik szerint a kelet-közép-európai szocialista „örökség” nagymértékben befolyásolta a szövetkezetek megítélését a gazdálkodók körében, aminek eredményeként kevésbé voltak népszerűek a termelői szerveződések, mint Nyugat-Európában. Murray et al. (2008) hasonló eredményekre jutottak hat európai szövetkezetet vizsgálva esettanulmányok alapján és hozzátették, hogy amíg a magyar és bolgár agrárpolitikában a szövetkezetek egyfajta „mellékhatásként” jöttek létre, addig Litvániában és Lengyelországban kifejezetten ösztönözték a megalakulásukat, így azok sikeresebbek is lettek.

A fenti eredményeket foglalja össze az 1. táblázat.

1. táblázat: A szövetkezetek létrejöttének okai

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Szabó – Popovics	2009	Magyarország	Sikeres termelői oldalról kezdeményezett horizontális koordinációra épülő vertikális integráció, stabil piac és nagyobb hozzáadott értékű tevékenységek (pl. feldolgozás) biztosítása a tejtermelő tagok számára
Bijman – Hendrikse	2003	Dánia	A piaci alkuerő, az aszimmetrikus piaci pozíciók megléte és a beruházási kényszer a legfőbb okai a szövetkezetek létrejöttének

Az 1. táblázat folytatása

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Hernández-Espallardo et al.	2013	Spanyolország	A piaci árak és a tranzakciós költségek a két leginkább meghatározó oka a szövetkezeti tag folyamatos hűségének
Garrido	2007	Spanyolország	Politikai okok is fontos szerepet játszanak a szövetkezetek létrejöttében (vidéki szavazatok)
Gijselinckx – Bussels	2014	Közép-Kelet-Európa	Kelet-Közép-Európában fontos szerepe van a szocialista örökségnek a szövetkezetek létrejöttében
Murray et al.	2008	Közép-Kelet-Európa	Magyarországon és Bulgáriában a szövetkezetek megalakulását nem ösztönözték úgy, mint Litvániában és Lengyelországban

Forrás: Saját szerkesztés

4. A SZÖVETKEZÉS ELŐNYEI

A szövetkezésnek számos előnyét említi meg a szakirodalom, melyből a korai cikkek alapvetően a gazdasági előnyöket emelik ki. A modern felfogás azonban a gazdasági megfontolásokon túlmutató előnyöket is nevesít, környezeti és társadalmi vonatkozásban.

Gazdasági előnyök

A mintába viszonylag kis számú cikk került be, mely a szövetkezés gazdasági előnyeit vizsgálja – ennek oka, hogy a 2000 utáni szakirodalom ezt már alapvetésként kezeli, így leginkább csak megemlíti ezeket az előnyöket (2. táblázat).

Hendrikse – Veerman (2001) szerint a marketing szövetkezeteknek akkor van igazán létjogosultságuk, illetve gazdasági előnyük a tagok számára, ha a termék gyorsan romló és a piac nem telített. A szerzők szerint a szövetkezetekben jellemző személyes kapcsolatok meghatározóak az ún. első számú hold-up (kapcsolat fenntartási) probléma megoldása szempontjából, azaz a tagok nincsenek annyira kiszolgáltatva a betakarításkor, mintha nem a saját szövetkezetükkel szerződnének, legalábbis viszonylag alacsony termék differenciáltsági szinten. Ha viszont a piac telített, illetve nagyfokú

eszközspecifikusság és tőkeigény jellemzi a feldolgozási folyamatot, akkor a szövetkezet nem a leghatékonyabb szervezeti forma a tranzakciós költségek alapján elemzésük szerint.

Franks – McGloin (2007) a holland mezőgazdasági szövetkezetek vizsgálatán keresztül rámutatott, hogy a szövetkezés egyértelmű gazdasági előnye az integráltság fokának növekedése, valamint az egységes piaci fellépés megjelenése.

Valentinov (2007) a nyugat-európai szövetkezeti mintákat vizsgálva további gazdasági előnyként emelte ki a termelési költségek és a -kockázat csökkenését, valamint a hitelhez való hozzájárulás esélyének növelését. Ahogyan a szerző is megállapítja, különösen a kisebb gazdaságok esetén probléma a hitelhez jutás, amelynek oka a fedezet hiánya.

Di Falco et al. (2008) olasz mezőgazdasági termelőket vizsgálva továbbá rámutattak, hogy a marketing csatornák feletti nagyobb koordináció és az eladások számának növelése is komoly gazdasági előnyt jelent.

2. táblázat: A szövetkezés gazdasági előnyei

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Hendrikse – Veerman	2001	Hollandia, Írország, USA	A marketing szövetkezeteknek akkor van gazdasági előnyük a tagok számára, ha a termék gyorsan romló és piac nem telített
Franks – McGloin	2007	Hollandia	Az integráltság foka növekszik, egységes piaci fellépés jelenik meg
Valentinov	2007	Nyugat-Európa	Csökkennek a termelési költségek, és a -kockázat, nő a hitelhez való hozzájárulás esélye
Di Falco et al.	2008	Olaszország	Marketing csatornák feletti nagyobb koordináció

Forrás: Saját szerkesztés

Társadalmi előnyök

A Journal of Rural Studies egyik friss tematikus száma (2017 július) is a szövetkezetek előnyeinek kérdésével foglalkozott, *de társadalmi szempontból*. A különszám egyes cikkei a szövetkezeteknek a „gazdasági érveken túli” előnyeit kutatták. Ennek keretében Wynne-Jones (2017) egy közép-walesi mezőgazdasági szövetkezet példáján keresztül kvalitatív módszerekkel

vizsgálta az érzelmi kötődés és mindennapi gyakorlatok szerepét a szövetkezet működésében. Eredményei szerint a szövetkezeti forma korábban nem várt előnyökkel jár a tagok számára, ám erre csak a szövetkezés folyamata során jönnek rá, így ez a tapasztalat nem átadható. Ennek megfelelően a szövetkezeti tagság és az azzal járó előnyök olyan embereknek is megváltoztatják a gondolkodását, akik korábban szkeptikusak voltak a szövetkezéssel szemben. *Fontos megállapítás továbbá, hogy a társadalmi tőke és különösen az emberi kapcsolatok szerepe felértékelődik a szövetkezeten belül és így nem csak gazdasági előnyök miatt éri meg csatlakozni egy szövetkezethez.*

A fenti tematikus különszám keretében Gonzales (2017) azt vizsgálja, hogy a „többszereplős” (többféle érdekeltiségű tagság részvételén alapuló, ún. multi-stakeholder) szövetkezetek mennyivel tudnak többet nyújtani egy hagyományos termelői alapú együttműködéshez képest. Először is fontos előny adódik a szektorok közötti integrációból, mivel az ellátási lánc különböző szintjeiről érkező szereplők hatékonyabban tudják kialakítani a végső árat, mint a hagyományos szövetkezetek esetében. Mivel fogyasztók és munkavállalók is a tagjaik lehetnek, a közgazdasági értelemben vett profit nem elsődleges sikertényező a számukra, ahogyan az sem, hogy minél nagyobbra nőjenek és minél kevesebb munkással minél nagyobb hatékonyságra tegyenek szert. Ezek a szövetkezetek a szerző eredményei szerint inkább a diverzitásra, a szélesebb körű termékválasztékra törekednek, mintsem a nagy mennyiségben eladott tömegárú értékesítésére.

Gonzales (2017) ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy a jelenlegi agrárpolitikai szabályozás alapvetően a „rég típusú” termelői szövetkezeteket támogatja, míg a „többszereplős” szövetkezetek létrehozása iránt maximum az igény van meg, de a döntéshozói szándék kevésbé. A szerző szerint a döntéshozóknak újra kell értékelniük, hogy pontosan milyen piaci szereplők között és milyen kapcsolatokat szeretnének támogatni, és hogy mekkora legyen ezen belül a diverzitás (pl. vidék-város közötti kapcsolatok, szektorokon átívelő együttműködések stb.).

Forney – Haberli (2017) is a fenti különszám keretében publikálták eredményeiket a svájci tejszektorban megfigyelhető termelői értékek sokszínűségéről és azok változásairól. Kimutatták például, hogy az agrárpolitikai szabályozás változásai a szakirodalmi ajánlásokkal szemben nem minden esetben jelentenek a szövetkezetek számára megfelelési kényszert, mivel néhány szövetkezet éppen úgy fogja fel a változásokat, mint ami megerősíti a tagok közötti kapcsolatokat és nem gyengíti azokat. Érdekes eredmény továbbá, hogy a hagyományos közgazdasági érveken túl a demokrácia,

szolidaritás és autonómia mélyen gyökerező értékek a termelői szerveződésekben belül és azok az együttműködés legfőbb mozgatórugói.

Fonte – Cucco (2017) olasz közösségi szövetkezetek példáján vizsgálták a szövetkezésnek a gazdasági érdekeken túli meghatározó tényezőit. A szerzők szerint a hagyományos, profit alapú termelői szövetkezetek komoly kihívásokkal néznek szembe a 21. század fordulóján és egyre nő a súlyuk a nem pusztán gazdasági racionalitáson alapuló szövetkezeti formáknak. Elismerik ugyanakkor, hogy az ilyen „új” típusú szövetkezetek inkább a kisebb csoportok számára jelentenek valós alternatívát, mivel a nagy mezőgazdasági szövetkezetek nem valószínű, hogy átalakulnának társadalmi alapú szövetkezetekké még akkor sem, ha egyre komolyabb vezetési és strukturális problémákkal kell szembenézniük.

Vladimirova (2017) továbbá a fenti különszám keretében arra is felhívja a figyelmet orosz rénszarvastartó szövetkezeteket vizsgálva, hogy a szövetkezetek „gazdaságon túli előnyei” („more-than-economic”) elsősorban a társadalmi kapcsolatok erősítésében (és kialakításában) jelennek meg. Az észak-oroszországi rénszarvastartó szövetkezetek komoly morális segítséget és támogatást adnak a tagjaiknak, amely pénzben nem kifejezhető, mégis jelenlévő érték.

A társadalmi szempontú előnyöket összegzi a 3. táblázat.

3. táblázat: A szövetkezés társadalmi előnyei

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Wynne-Jones	2017	Wales	Társadalmi tőke és különösen az emberi kapcsolatok szerepe felértékelődik a szövetkezetben belül
Gonzales	2017	Spanyolország és Egyesült Királyság	„Többszereplős” szövetkezetek diverzitásra és termékválasztékra törekednek, a profit nem elsődleges
Forney – Haberli	2017	Svájc	Demokrácia, szolidaritás és autonómia, mint mélyen gyökerező értékek erősítése
Fonte – Cucco	2017	Olaszország	Társadalmi előnyök leginkább a kisebb szövetkezeteknél jelennek meg
Vladimirova	2017	Oroszország	Morális segítség és támogatás, mint társadalmi érték megjelenése

Forrás: Saját szerkesztés

Környezeti előnyök

A termelői együttműködéseknek nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem környezeti előnyei is vannak, amelyet az európai agrárpolitikái egyre inkább felismer és támogat. Prager (2015) kitűnő áttekintést ad az együttműködés keretében megvalósuló agrárkörnyezeti programokról és lehetőségekről. A környezeti előnyök a teljesség igénye nélkül: jellemzően az ökológiai rendszerek fenntartása, a tájkép megőrzése, a föld–víz–levegő minőség javítása vagy a fenntartható talajművelési rendszerek alkalmazása (összességében az agrár-környezeti közjavak biztosítása).

Emery – Franks (2012) is az agrár-környezeti programokban történő együttműködések vizsgálja három angliai esettanulmányon keresztül. Eredményeik szerint a gazdálkodók közötti kommunikáció és elfogadás hiánya, a függetlenség iránti igény és a kockázatok eltérő értelmezése voltak a legfontosabb korlátai az ilyen irányú együttműködéseknek. Ugyanakkor elismerik, hogy bizonyos esetekben, amikor a termelőket is bevonják a tervezésbe és helyi igények mentén, visszacsatolásokkal valósítják meg a programokat, a termelők jobban járnak, ha együttműködnek.

Asai – Langer (2014) a dán tehenészetek és a biotermelők közötti együttműködés lehetőségeit vizsgálta az állati trágya biztosításában 95 biotermelővel és 144 hagyományos termelővel. Eredményeik szerint az együttműködések hozzájárulnak a környezeti fenntarthatóság javulásához, hiszen az állati eredetű trágya alkalmazása kiváltja a műtrágya használatot. Fontos eredmény továbbá, hogy az együttműködések kiemelt eleme volt a bizalom és a partnerek kölcsönös elfogadása. Moraine et al. (2014) is a növényi és állati rendszerek integrációját kutatta 15 európai esettanulmányon keresztül és arra jutottak, hogy ezek elterjesztéséhez csak a termelői együttműködések vezet az út.

Martin et al. (2016) a növénytermelő és állattenyésztő gazdaságok közötti együttműködés lehetőségeit vizsgálták hasonló logika mentén, mint Asai-Langer (2014) és rámutattak, hogy milyen sokféle agrár-környezeti előnnyel (talaj termékenység, erózió kontroll, helyi ökoszisztémák fejlesztése stb.) járnak ezek az együttműködések. Az elterjesztés érdekében pedig javasolják a termelőknek a helyi fórumokon és workshopokon való részvételt. Regan et al. (2017) friss kutatása felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy az integrált növényi-állati rendszereken alapuló termelői szerveződések nem biztos, hogy annyi környezeti előnyt hordoznak, mint ahogyan a szakirodalom eddig leírta. Az öt európai esettanulmányon és kontroll-csoporton alapuló vizsgálat szerint az együttműködés inkább a gazdasági hatékonyságot növelte, mintsem a környezeti hasznokat, mely utóbbiak éppen a specializált tehenészeteknél voltak a legnagyobbak.

Balázs et al. (2016) a közösség által támogatott mezőgazdasági együttműködések elemzését Magyarországon kvalitatív módszerekkel és rámutattak, hogyan működhetnek együtt a termelők és a fogyasztók hosszú távon, újragondolva az élelmiszerellátás jelenlegi rendszerét. A cikk kitűnő áttekintést ad az új modell kihívásairól és lehetőségeiről.

A fenti környezeti előnyök fontosabb dimenzióit összegzi a 4. táblázat.

4. táblázat: A szövetkezés környezeti előnyei

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Prager	2015	Európai Unió	Környezeti előnyök a teljesség igénye nélkül: az ökológiai rendszerek fenntartása, a tájkép megőrzése, a föld-víz-levegő minőség javítása vagy a fenntartható talajművelési rendszerek alkalmazása
Emery – Franks	2012	Anglia	Kommunikáció és elfogadás hiánya, a függetlenség iránti igény és a kockázatok eltérő értelmezése voltak a legfontosabb korlátai az agrár-környezeti együttműködéseknek
Asai – Langer	2014	Dánia	Az együttműködések hozzájárulnak a környezeti fenntarthatóság javulásához, hiszen az állati eredetű trágya alkalmazása kiváltja a műtrágya használatot
Moraine et al.	2014	Európai Unió	A növényi és állati rendszerek integrációjának elterjesztéséhez csak a termelői együttműködésekön át vezet az út
Martin et al.	2016	Európai Unió	A növényi és állati rendszerek integrációjának előnyei a talaj termékenység, erózió kontroll, helyi ökoszisztémák fejlesztése
Regan et al.	2017	Európai Unió	A növényi és állati rendszerek integrációjának környezeti előnyei nem általánosíthatók, a specializált tehenészeteknél voltak a legnagyobbak
Balázs et al.	2016	Magyarország	A közösség által támogatott mezőgazdasági együttműködéseknek számos környezeti előnye van

Forrás: Saját szerkesztés

5. A SZÖVETKEZETEK BELSŐ FELÉPÍTÉSE

Az európai mezőgazdasági együttműködések vizsgáló szakirodalom egy része a szövetkezeteken belüli kapcsolatokkal foglalkozik (5. táblázat). Chaddad-Cook (2004) kimutatta például, hogy a milyen újfajta kapcsolatokat alakítanak ki a mezőgazdasági szövetkezetek a tagjaikkal és a külső befektetőkkel. Ezek a hibridnek nevezett kapcsolatok különösen fontosak a nemzetközi tevékenységgel is rendelkező szövetkezeteknél.

A kapcsolatok átalakulása mellett kimutatható a döntési jogkörök változása is. Bijman (2010) például rámutatott, hogy a globalizáció, piaci liberalizáció, változó fogyasztói szokások és a horizontális és vertikális integrációs stratégiák következtében a szövetkezetek egyre inkább megerősítik a menedzsment autonómiáját, csökkentik a tagok operatív döntésekben való megjelenésének lehetőségét, új bevételi forrásokat szereznek és erősítik a felügyeleti ellenőrzést. Az európai szövetkezetek belső irányításában végbement változásokat elemzik Bijman et al. (2014) is, és a menedzsment, mint funkció létrejöttét, a tulajdoni-hányad arányos szavazás bevezetését, az igazgatótanácsba és a felügyelőbizottságba külsős tagok felvételét említik a legfontosabbak között.

5. táblázat: A szövetkezetek szervezeten belüli felépítése

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Chaddad-Cook	2004	USA, Hollandia, Írország, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland, Kanada	Hibrid irányítási struktúrák megjelenése
Bijman	2010	Európai Unió	A szövetkezetek egyre inkább megerősítik a menedzsment autonómiáját, csökkentik a tagok operatív döntésekben való részvételének lehetőségét, új bevételi forrásokat szereznek és erősítik a felügyeleti ellenőrzést
Bijman et al.	2014	Európai Unió	Menedzsment, mint funkció létrejötté, a tulajdoni-hányad arányos szavazás bevezetése, az igazgatótanácsba és a felügyelőbizottságba külsős tagok felvétele

Forrás: Saját szerkesztés

6. A SZÖVETKEZETEK TELJESÍTMÉNYÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Brusselsaers et al. (2014) 295 agrárpolitikai beavatkozás hatékonyságát vizsgálták a termelői szervezetek pozíciójára és teljesítményére az Európai Unióban 2011-es adatok alapján. Eredményeik szerint a méret önmagában nem sikertényező, habár több országban (pl. Litvánia, Görögország) úgy találták, hogy a kisméretű szervezetek versenyhátrányban vannak. További fontos eredmény ugyanakkor, hogy a szervezetek sikerének a minta döntő részében egyértelműen része volt a hagyomány és a tradíciók megléte. Az együttműködési hajlandóságot is fontos sikertényezőnek találták, valamint arra is rámutattak, hogy a szervezetek piaci pozícióit egyértelműen javítják a feldolgozó és marketing tevékenységek. Az OLS regressziós modell eredmények alapján továbbá a rugalmas szervezeti struktúra és irányítási rendszer, a nemzetközi piacokba való beágyazódás, valamint a kedvező jogszabályi környezet voltak a szervezetek teljesítményét leginkább befolyásoló tényezők. A nemzetközi piacokba való bekapcsolódással kapcsolatban Heyder et al. (2011) is arra jutott 21 vezető európai tej- és húsipari szervezet paneladatait elemezve, hogy a nemzetköziesedés szignifikánsan pozitív hatással van a szövetkezeti teljesítményekre.

Hagedorn (2014) a kelet-közép-európai szervezetek történelmi fejlődését és sikertényezőit vizsgálta hat esettanulmány alapján és arra jutott, hogy a szocialista szövetkezetesítésnek köszönhető bizalomhiány felszámolása, a bizalom építése, a kollektív döntések meghozatalában való segítségnyújtás, a hatékony kommunikáció, a tagok opportunistá magatartását kezelni képes vezetőség és az együttműködni képes államigazgatás mozdítják előre leginkább a szövetkezeti fejlődést ebben a régióban. Noha az egyes országok szövetkezeti fejlődés modelljeit eltérőnek találja a szerző, mégis több hasonlóságot kimutat az egyes modellek között. *A cikk további fontos megállapítása, hogy a nyugat- és kelet-európai szövetkezetek alapvetően különböznek egymástól.*

Banaszak (2008) egy probit modell segítségével tesztelte a szervezetek sikertényezőit Lengyelországban és arra jutott, hogy a vezetői képességek valamint a tagok informáltsága és tudása mellett az egyik legfontosabb sikertényező a tanácsadási hálózat kiváló működése volt. Kalogeras et al. (2009) szerint ugyanakkor a szövetkezeti siker alapja a tagok hozzáállása, hiszen a szövetkezeti tagok lesznek azok, akik tőkével, alapanyaggal és elkötelezettséggel járulnak majd hozzá a működéshez.

Höhler – Kühl (2014) is az európai szervezetek sikertényezőit (stratégiáit) elemezték az Európai Unió mezőgazdaságának nyolc szektorában 2000

és 2010 közötti adatokat vizsgálva és arra jutottak, hogy az autonóm szövetkezeti fejlődés hosszabb távon sikerebb, mint a vertikális integráció vagy a nemzetközi felvásárlások. Eredményeik ugyanakkor komoly eltéréseket mutatnak országok és ágazatok szerint is.

Iliopoulos (2013) a nem tradicionális tulajdoni/irányítási szerkezettel bíró szövetkezetek támogatásának jogosultságát vizsgálja és rámutat, hogy a szövetkezeti kudarcok okai leginkább a „rosszul definiált” tulajdonjoggal kapcsolatos kérdésekből adódnak, amelyek különösen az oligopol/oligopolisztikus piacokon kerülnek előtérbe. Agrárpolitikai következtetésként a cikk megfogalmazza, hogy minden olyan szövetkezetnek járjon támogatás, amely a termelők és a közösség számára haszonnal jár.

A teljesítményeket befolyásoló tényezőket összegzi a 6. táblázat.

6. táblázat: A szövetkezetek teljesítményét befolyásoló legfontosabb tényezők

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Brusselsaers et al.	2014	Európai Unió	Rugalmas szervezeti struktúra és irányítási rendszer, a nemzetközi piacokba való beágyazódás, valamint a kedvező jogszabályi környezet voltak a szövetkezetek teljesítményét leginkább befolyásoló tényezők
Heyder et al.	2011	Európai Unió	Nemzetközivé válás, mint központi sikertényező
Hagedorn	2014	Közép-Kelet-Európa	Bizalomhiány felszámolása, a bizalom építése, a kollektív döntések meghozatalában való segítségnyújtás, a hatékony kommunikáció, a tagok opportunista magatartását kezelni képes vezetőség és az együttműködni képes államigazgatás mozdítják előre leginkább a szövetkezeti fejlődést
Banaszak	2008	Lengyelország	A vezetői képességek, illetve a tagok informáltsága és tudása mellett az egyik legfontosabb sikertényező a tanácsadói hálózat kiváló működése

A 6. táblázat folytatása

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Kalogeras et al.	2009	Európai Unió	A szövetkezeti siker alapja a tagok hozzáállása, hiszen a szövetkezeti tagok lesznek azok, akik tőkével, alapanyaggal és elkötelezettséggel járulnak majd hozzá a működéshez
Höhler – Kühl	2014	Európai Unió	Az autonóm szövetkezeti fejlődés hosszabb távon sikeresebb, mint a vertikális integráció vagy a nemzetközi felvásárlások
Iliopoulos	2013	USA, Hollandia, Németország, Franciaország, Ausztrália, Kanada	A szövetkezeti kudarcok okai leginkább a rosszul definiált tulajdonjogi kérdésekből adódnak

Forrás: Saját szerkesztés

7. KAPCSOLATOK ÉS BIZALOM

Borgen (2001) a bizalomra ható tényezőket vizsgálja egy 2300 tulajdonossal rendelkező norvég szövetkezetben Lisrel-modell segítségével és megállapítja, hogy a személy azonosulása kulcsszerepet játszik a termelők közötti bizalom létrejöttében.

Valentinov – Curtiss (2005) a különböző szervezeti formákat hasonlították össze tranzakciós költségeken alapuló elemzésükkel a közép-kelet európai átalakuló gazdaságú országok esetében. Megállapították, hogy átalakuló gazdaságok esetében az ún. tranzakciós költségek elmélete csak korlátozottan érvényes. Mind a mezőgazdasági termelők, mind a szolgáltató szövetkezetek esetében azt találták, hogy *a bizalom elengedhetetlen ezen szervezetek létrejöttéhez, s normális működéséhez.*

Österbeg – Nilsson (2009) szerint a bizalom szintje függ a szövetkezet nagyságától, a termelő életkorától és vezetői tapasztalatától. Svéd mintán végzett számítási eredményeik szerint mindhárom tényező fordítottan arányos a bizalom szintjével, vagyis minél kisebb egy szövetkezet, minél fiatalabb a tag és minél inkább nincsen vezetői tapasztalata, annál nagyobb a bizalmi szint.

Szabó (2010) áttekintette a nemzetközi és a magyar szakirodalmat, melynek során a bizalom jelentőségét és szerepét vizsgálta a marketing szövetkezetekben, beleértve az ún. szövetkezeti alapelvek formai-jogi biztosítékként való működését. Az elméleti munkák mellett számos országra vonatkozóan mutatott be empirikus eseteket, kiemelve a hazai kutatásokat is. Ezek alapján megállapítja, hogy a szövetkezeti tagok számára a bizalom az egyik legfontosabb előny, mely segít realizálni a gazdasági és nem-gazdasági célokat. A jövőre vonatkozóan az egyik legfontosabb kérdés a tagok és a szövetkezet vezetői, illetve menedzserei közötti bizalom megléte. A szövetkezetek számára a legnagyobb előny lehet a szövetkezethez, illetve vezetőihez való lojalitás, különösen az átalakuló gazdaságú országokban. A személyes kapcsolatokon alapuló ún. „szervezett bizalom” (organised trust), az ún. első hold-up probléma esetében megoldás lehet, illetve az ún. tranzakciós költségeket csökkentheti.

Nilsson et al. (2013) egy svéd nagy mezőgazdasági szövetkezet példáján bemutatott eredményei szerint éppen a szövetkezeti nagyság hozhat hátrányokat, hiszen a nagyra nőtt szövetkezetek irányítási struktúrái a tagok számára egyre inkább átláthatatlanok, így egyre kevésbé bíznak a menedzsmentben (akiket az esetleges kudarcokért okolnak) és ezáltal a közös célok teljesülésében. A méret növekedésével továbbá nagyobb tőkére is szükség van, amelyet a tagok jellemzően nem tudnak előteremteni, így külső befektetőkre van szükség, akikben ugyanakkor kevésbé bíznak a tagok.

Tregear – Cooper (2016) skót esettanulmányok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a személyes kapcsolatok és a kommunikáció szerepe kiemelten fontos a bizalom építésében és fenntartásában. A bizalmi szintet az emberi kapcsolatok erősségével egyenesen arányosnak találták.

Falkowski et al. (2017) a mezőgazdasági szövetkezeti tagok közötti társadalmi kapcsolatokat vizsgálták egy 200 lengyel termelőből álló 2014-es mintán logit regressziót futtatva és arra jutottak, hogy a bizalmat előtérbe helyező termelők alapvetően családtagokkal vagy ismerősökkel szerveződnek egy szövetkezetbe, ami általában kisebb méretű, ugyanakkor többféle ágazatot magában foglaló, mint az ettől eltérő szerveződéssel létrejött szövetkezetek.

A kapcsolat és a bizalom szövetkezetbeli szerepét foglalja össze a 7. táblázat.

7. táblázat: A kapcsolat és bizalom szerepe a szövetkezetekben

Szerző	Megjelenés éve	Vizsgált ország(ok)	Eredmények
Borgen	2001	Norvégia	Célokkal való azonosulás a bizalom fő forrása
Valentinov – Curtiss	2005	Közép- és Kelet-Európa	A bizalom elengedhetetlen a szövetkezetek létrejöttéhez, s normális működéséhez
Österberg – Nilsson	2009	Svédország	A bizalom szintje függ a szövetkezet nagyságától, a termelő életkorától és vezetői tapasztalatától
Szabó	2010	Magyarország, Európai Unió, Norvégia, USA	Az egyik legfontosabb kérdés a tagok és a szövetkezet vezetői, illetve a tagok és a menedzserek közötti bizalom megléte. A szövetkezetek számára a legnagyobb előny lehet a szövetkezethez, illetve vezetőihez való lojalitás, különösen az átalakuló gazdaságú országokban.
Nilsson et al.	2013	Svédország	A nagyra nőtt szövetkezetek irányítási struktúrái a tagok számára egyre inkább átláthatatlanok, így egyre kevésbé bíznak a menedzsmentben
Tregear–Cooper	2016	Skócia	A személyes kapcsolatok és a kommunikáció szerepe kiemelkedően fontos a bizalom építésében és fenntartásában
Falkowski et al.	2017	Lengyelország	A bizalmat előtérbe helyező termelők alapvetően családtagokkal vagy ismerősökkel szerveződnek egy szövetkezetbe, ami általában kisebb méretű, ugyanakkor többféle ágazatot magában foglaló

Forrás: Saját szerkesztés

8. ÖSSZEFOGLALÁS

A fejezet a mezőgazdasági termelői együttműködések európai szakirodalmát foglalta egységes keretbe és a téma 2000 óta megjelent legfontosabb szakirodalmi publikációit mutatta be. A könyvfejezetet tematikusan építettük fel, *hat témakör* köré csoportosítva a megjelent cikkek legfontosabb eredményeit. Először a definíciós kérdéseket mutattuk be, utalva arra, hogy változott a szövetkezetekről való gondolkodás az európai tudományos térben.

A második fontosabb témakör a szövetkezetek létrejöttének okait vizsgálta, ahol láthatóvá vált, hogy a piaci alkuerő, az aszimmetrikus piaci pozíciók megléte és a beruházási kényszer a legfőbb okai a szövetkezetek létrejöttének, valamint a kialakult piaci árak és a tranzakciós költségek játszanak még fontos szerepet. A szövetkezetek létrejöttének ugyanakkor politikai okai is lehetnek és ezzel kapcsolatban a szakirodalmak egyértelműen utaltak a kelet-közép-európai szövetkezés sajátosságaira.

A következő fejezetpont a szövetkezés előnyeit vizsgálta és ennek kapcsán a legfontosabb következtetés az volt, hogy a gazdasági előnyökön túl a szövetkezés komoly társadalmi és környezeti előnyökkel is jár, amelyeket az utóbbi években kezdtek aktívan kutatni. A tradicionális gazdasági előnyök mellett a társadalmi előnyök a vidéki társadalmi kapcsolatok erősödésében öltenek leginkább testet, míg a környezeti előnyök szakirodalma leginkább a növényi-állati rendszerek integrációjának és az agrár-környezeti szövetkezeteknek az előnyeit kutatja.

A következő nagyobb téma a szövetkezetek belső felépítésének vizsgálata volt, ahol megállapítottuk, hogy a nyugat-európai szövetkezetekben a hibrid irányítási struktúrák megjelenésével átalakulóban van a szövetkezeteken belüli döntéshozatal és egyre inkább megerősödik a menedzsment autonómiája, ezzel együtt pedig csökken a tagok operatív döntésekben való részvételének lehetősége. A szövetkezetek a fenti folyamat során új bevételi forrásokat szereznek és erősítik a felügyeleti ellenőrzést.

Az ötödik fejezetpont a szövetkezetek teljesítményét befolyásoló irodalmak legfontosabb megállapításait összegezte és atöbbségük szerint a rugalmas szervezeti struktúra és irányítási rendszer, a nemzetközi piacokba való beágyazódás, valamint a kedvező jogszabályi környezet voltak a szövetkezetek teljesítményét leginkább befolyásoló tényezők. Megjelentek ugyanakkor a bizalommal, informáltsággal és hozzáállással kapcsolatos kérdések is.

Az utolsó nagyobb kérdéskör a kapcsolatok és a bizalom témakörét vizsgálta és rámutatott, hogy a célokkal való azonosulás, a fiatal életkor, a vezetői tapasztalat hiánya, a kisebb szövetkezeti méret és a személyes kapcsolatok mind a bizalom növekedését eredményezték.

Összességében az eredmények jó alapot szolgáltatnak a témában folytatott további empirikus kutatásokhoz, valamint az agrárpolitikai döntéshozatalhoz egyaránt. Egyfelől érdekes lehet a témával foglalkozó hazai kutatók számára, hogy a nemzetközi szakirodalom milyen kérdéseket vizsgál a témában és milyen következtetésekre jut, másfelől az agrárpolitikai döntéshozók számára is hasznosak lehetnek az elméleti és empirikus alapokon nyugvó eredmények.

HIVATKOZOTT IRODALMAK

- Asai, M. – Langer, V. (2014): Collaborative partnerships between organic farmers in livestock-intensive areas of Denmark. *Organic Agriculture*, 4 (1), pp. 63–77.
- Balázs B. – Pataki Gy. – Lazányi O. (2016): Prospects for the future: Community supported agriculture in Hungary. *Futures*, 83, pp. 100–111.
- Banaszak, I. (2008): Determinants of successful cooperation in agricultural markets: evidence from producer groups in Poland. *Strategy and Governance of Networks*, pp. 27–46.
- Barton, D. G. (1989): What is a Cooperative? In: Cobia, D.W. (szerk.). *Cooperatives in Agriculture*. Prentice-Hall, Inc. New Jersey. Chapter 1, pp. 1–20.
- Bijman, J. (2010): Agricultural cooperatives and market orientation: a challenging combination? in Lindgreen A. – Hingley M. – Harness D. and Custance P. (eds.) (2010): *Market Orientation: Transforming Food and Agribusiness Around the Customer*, Gower Publishing: Aldershot, pp. 119–136.
- Bijman, J. – Hanisch, M. – van der Sangen, G. (2014): Shifting control? The changes of internal governance in agricultural cooperatives in the EU. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 85 (4), pp. 641–661.
- Bijman, J. – Hendrikse, G. (2003): Co-operatives in chains: institutional restructuring in the Dutch fruit and vegetable industry. *Journal on Chain and Network Science*, 3 (2), pp. 95–107.
- Borgen, S.O. (2001): Identification as a trust-generating mechanism in cooperatives. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 72 (2), pp. 209–228.
- Brusselsaers, J. – Poppe, K. – Azcarate, T.G. (2014): Do policy measures impact the position and performance of farmers' cooperatives in the EU? *Annals of Public and Cooperative Economics*, 85 (4), pp. 531–553.
- Chaddad, F.R. – Cook, M.L. (2014): Understanding new cooperative models: an ownership-control rights typology. *Review of Agricultural Economics*, 26 (3), pp. 348–360
- Di Falco, S. – Smale, M. – Perrings, C. (2008): The role of agricultural cooperatives in sustaining the wheat diversity and productivity. *Environmental and Resource Economics*, 39 (2), pp. 161–174.
- Emery, S.B. – Franks, J.R. (2012): The potential for collaborative agri-environment schemes in England: Can a well-designed collaborative approach address farmers' concerns with current schemes? *Journal of Rural Studies*, 28 (3), pp. 218–231.
- Falkowski, J. – Chlebicka, A. – Lopaciuk-Gonczaryk, B. (2017): Social relationships and governing collaborative actions in rural areas: Some evidence from agricultural producer groups in Poland. *Journal of Rural Studies*, 49, pp. 104–116.

- Fonte, M. – Cucco, I. (2017): Cooperatives and alternative food networks in Italy. The long road towards a social economy in agriculture. *Journal of Rural Studies*, 53 (July 2017), pp. 291–302 (Forthcoming – Megjelenés alatt).
- Forney, J. – Haberli, I. (2017): Co-operative values beyond hybridity: The case of farmers' organisations in the swiss dairy sector. *Journal of Rural Studies*, 53 (July 2017), pp. 236–246 (Forthcoming – Megjelenés alatt).
- Franks, J – McGloin, A (2007): Environmental co-operatives as instruments for delivering across-farm environmental and rural policy objectives. *Journal of Rural Studies*, 23 (4), pp. 472–489.
- Garrido, S. (2007): Why Did Most Cooperatives Fail? Spanish Agricultural Cooperation in the Early Twentieth Century. *Rural History*, 18 (2), pp. 183–200.
- Gijselinckx, C. – Bussels, M. (2014): Farmers' cooperatives in Europe: social and historical determinants of cooperative membership in agriculture. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 85 (4), pp. 509–530.
- Gonzalez, R.A. (2017): Going back to go forwards? From multi-stakeholder cooperatives to Open Cooperatives in food and farming. *Journal of Rural Studies*, 53 (July 2017), pp. 278–290 (Forthcoming – Megjelenés alatt).
- Hagedorn, K. (2014): Post-socialist farmers' cooperatives in Central and Eastern Europe. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 85 (4), pp. 555–577.
- Hendrikse, G.W.J. and Veerman, C.P. (2001): Marketing co-operatives and financial structure: a transaction costs economic analysis. *Agricultural Economics* 26 (3), pp. 205–216.
- Hernández-Espallardo, M. – Arcas-Lario, N. – Marcos-Matás, G. (2013): Farmers' satisfaction and intention to continue membership in agricultural marketing co-operatives: neoclassical versus transaction cost considerations. *European Review of Agricultural Economics*, 40 (2), pp. 239–260.
- Heyder, M. – Makus, C.H. – Theuvsen, L. (2011): Internationalization and firm performance in agribusiness: empirical evidence from European cooperatives. *Int. J. Food System Dynamics* 2 (1), pp. 77–93
- Höhler, J. – Kühl, R. (2014): Position and performance of farmer cooperatives in the food supply chain of the EU-27. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 85 (4), pp. 579–595.
- ICA (1995): The International Co-operative Alliance Statement on Co-operative Identity. *Review of International Co-operation*, 88 (3), pp. 3–4. (Interneten megtalálható angol nyelvű verzió: Statement on the Co-operative Identity: <http://www.uwcc.wisc.edu/itic/issues/prin/21-cent/identity.html>, letöltve 2017. 07. 06.)
- Iliopoulos, C. (2013): Public policy support for agricultural cooperatives: an organizational economics approach. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 84 (3), pp. 241–252.

- Kalogeras, N. – Pennings, J.M.E. – van der Lans, I.A. – Garcia, P. – van Dijk, G. (2009): Understanding heterogeneous preferences of cooperative members. *Agribusiness – An International Journal*, 25 (1), pp. 90–111.
- Martin, G. – Moraine, M. – Ryschawy J. – Magne, M-A. – Asai, M. – Sarthou, J-P. – Duru, M. – Therond, O. (2016): Crop-livestock integration beyond the farm level: a review. *Agronomy for Sustainable Development*, 36: 53.
- Moraine, M. – Duru, M. – Nicholas, P. – Leterme, P. – Therond, O. (2014): Farming system design for innovative crop-livestock integration in Europe. *Animal*, 8 (8), pp. 1204–1217.
- Murray, C. – Beckmann, V. – Hurrelmann, A. (2008): The governance of cooperation – policy implications for rural Central and Eastern Europe. *Journal of Rural Cooperation*, 36 (1), pp. 87–100.
- Nilsson, J. – Kihlén, A. – Norell, L. (2009): Are Traditional Cooperatives an Endangered species? About Shrinking Satisfaction, Involvement and Trust. *International Food and Agribusiness Management Review*, 12 (4), pp. 101–122.
- Österberg, P. – Nilsson, J. (2009): Members’ perception of their participation in the governance of cooperatives: the key to trust and commitment in agricultural cooperatives. *Agribusiness*, 25 (2), pp. 181–197.
- Prager, K. (2015): Agri-environmental collaboratives for landscape management in Europe. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 12 (February 2015), pp. 59–66.
- Regan, J.T. – Marton, S. – Barrantes, O. – Ruane, E. – Hanegraaf, M. – Berland, J. – Korevaar, H. – Pellerin, S. – Nesme, T. (2017): Does the recoupling of dairy and crop production via cooperation between farms generate environmental benefits? A case-study approach in Europe. *European Journal of Agronomy*, 82, Part B (January 2017), pp. 342–356.
- Szabó G.G. (2006): “Co-operative identity”: A theoretical concept for economic analysis of practical co-operation dynamics”. *Studies in Agricultural Economics*, No. 105 (2006), pp. 5–22.
- Szabó G.G. (2010): The importance and role of trust in agricultural marketing co-operatives. *Studies in Agricultural Economics*, No. 112 (2010), pp. 5–22.
- Szabó G.G. (2011): Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban: gondolatok az ún. előmozdító típusú szövetkezés gazdasági lényegéről és integrációs jelentőségéről. Budapest: Agroinform Kiadó, p. 255
- Szabó G.G. – Popovics P. (2009): Possible ways of market coordination and integration in the Hungarian dairy sector. *Journal of Rural Cooperation*, 37 (1), pp. 32–51.
- SZNSZ (1995): A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének állásfoglalása a szövetkezeti identitásról. *Szövetkezés*, 16 (2), 77–78.

- Tregear, A. – Cooper, S. (2016): Embeddedness, social capital and learning in rural areas: The case of producer cooperatives. *Journal of Rural Studies*, 44 (April 2016), pp. 101–110.
- Valentinov V. (2007): Why are cooperatives important in agriculture? *Journal of Institutional Economics*, 3 (1), pp. 55–69.
- Valentinov, V.–Curtiss, J. (2005): Towards a Transaction Cost Theory of Organizational Change in Transitional Agriculture. *Eastern European Economics*, 43 (5) September–October, pp. 25–45.
- Vladimirova V. (2017): Producers' cooperation within or against cooperative agricultural institutions? The case of reindeer husbandry in Post-Soviet Russia. *Journal of Rural Studies*, 53 (July 2017), pp. 247–258 (Forthcoming – Megjelenés alatt).
- Wynne-Jones S. (2017): Understanding farmer co-operation: Exploring practices of social relatedness and emergent affects. *Journal of Rural Studies*, 53 (July 2017), pp. 259–268 (Forthcoming – Megjelenés alatt).
- World Farmers' Organisation – WFO (2017): Agricultural Cooperatives. Letöltve (2017.07.06): <http://www.wfo-oma.org/do>

Az NKFI Alap (OTKA) által támogatott K105730 sz. kutatási téma zárókonferenciáján (MTK KRTK KTI, Budapest, 2017. június 16.) elhangzott előadások alapján készült tanulmányok tematikusan kötetbe szerkesztve.

A kötet szerzői:

Dr. Baranyai Zsolt

Dr. Benedek Andrea

Dr. Dudás Gyula

Erdeiné Dr. Késmárki-Gally Szilvia

Dr. Jámbor Attila

Kiss Konrád

Kovács Zoltán

Dr. Papp-Váry Árpád PhD

Rácz Katalin

Szabó Dorottya

Dr. Szabó G. Gábor

Prof. Dr. Szabó Gábor

Prof. Dr. Takács István

Dr. Takácsné Prof. Dr. György Katalin

Dr. Vásáry Miklós

ISBN 978-615-5666-16-2

9 786155 666162

AGROINFORM